

Syddansk Universitet

Digteren som de ufødtes vogter

Om digtning, potentialitet og kærlighed – eksemplificeret ved Nelly Sachs digt ‘Auch dir, du mein Geliebter’

Boysen, Benjamin Jon; Lose, P. Johan

Published in:

Edda. Nordisk tidsskrift for litteraturforskning

Publication date:

2015

Document version

Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):

Boysen, B. J., & Lose, P. J. (2015). Digteren som de ufødtes vogter: Om digtning, potentialitet og kærlighed – eksemplificeret ved Nelly Sachs digt ‘Auch dir, du mein Geliebter’. Edda. Nordisk tidsskrift for litteraturforskning, 103(3), 195-208.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Benjamin Boysen

b.boysen@sdu.dk

P. Johan Lose

johan_lose@yahoo.dk

Digteren som de ufødtes vogter: Om digtning, potentialitet og kærlighed

Eksemplificeret ved Nelly Sachs' digt «Auch dir, du mein Geliebter»

The Poet as the Guardian of the Unborn: On Poetry, Potentiality and Love – exemplified by Nelly Sachs's «Auch dir, du mein Geliebter».

In this article, our intention is to show that the poetry of Nelly Sachs compels a reflection on how love and potentiality are crucial to understanding the nature of poetical writing. Through a reading of Sachs's poem «Auch dir, du mein Geliebter» from the early collection of poems *In die Wohnungen des Todes* (1947) about the Nazi genocide of the Jews, we show how her writing, as it confronts the traumatic facticity, is characterized by an endeavour to re-inscribe the lost potentiality in the poetical universe. In other words, Sachs's painful and intense discourse of love extracts the hymnic from the elegiac, as within the poetical realm, it restores the lost existential potential of the otherwise obliterated existences. The analytical section of the article is

preceded by a theoretical section, in which we develop the following thesis through readings of Aristotle, Martin Heidegger and Giorgio Agamben: Poetical writing constitutes man's careful interpretation of his existential potential and abilities, which, however, is non-reducible to any concrete beings or any kind of actuality or actualisation. Poetical writing is therefore to be understood as love striving to enunciate the possibility of the possible.

Keywords:

potentiality – love – philosophy and literature – Nelly Sachs – poetical discourse

Det vigtige er ikke
det vi er
men det vi godt
kunne være

Inger Christensen: *Det*, p. 339

I det følgende vil vi søge at vise, at Nelly Sachs' lyrik fremtvinger en besindelse på, hvordan kærlighed og potentialitet er afgørende til forståelsen af digtningens væsen. Gennem en læsning af Nelly Sachs' digt «Auch dir, du mein Geliebter» fra *In die Wohnungen des Toten* (1947) – et digt og en digtsamling, der omhandler det nazistiske folkemord på jøderne – vil vi pege på, hvorledes hendes skrift er karakteriseret ved en bestræbelse på gennem konfrontationen med den traumatiske fakticitet at genindskrive den tabte potentialitet i det lyriske univers. Med andre ord uddrager Sachs' smertelige og intense kærlighedsdiskurs det hymniske af det elegiske og giver den tilintetgjorte eksistens sin værensmulighed tilbage inden for lyrikkens verden. Forud for artiklens analytiske del går en teoretisk del, hvor vi gennem læsninger af Aristoteles, Martin Heidegger og Giorgio Agamben udvikler følgende tese: Digtningen udgør menneskets omsorgsfulde udlægning af dets værensmuligheder og værenskunnen, som imidlertid ikke kan reduceres til noget værende eller nogen form for aktualitet eller aktualisering. Digtningen er således at forstå som en kærlighed, der stræber efter at udsige det mulige mulighed.

I. Digterens dynamik (Aristoteles)

Hvad er en digter?

Ifølge Aristoteles er en digter en person, der nærer en overvældende kærlighed til sine egne digte – ja, han elsker dem sågar, som forældre elsker deres børn. I en fortættet og oplysende passage fra *Den nikomacheiske etik* forklarer filosofen således, at der gives en intim forbindelse mellem digteren, hans værk og hans eksistens, som på afgørende vis er bestemt af kærlighed:

Det gælder måske særlig digterne; de har jo en overvældende kærlighed til deres egne digte; de elsker dem, som det var deres egne børn [...] Årsagen er, at for alle ting er det ønskværdigt og kært at være til. Vi er til i virksomhed (ἐνεργείᾳ) (ved at leve og handle,

nemlig); den, der frembringer (ποιήσας) værket (τὸ ἔργον) når en slags tilværelse ved sin virksomhed (ἐνεργείᾳ); han elsker da sit værk (τὸ ἔργον), fordi han elsker at være til. Dette er naturmæssigt. Hvad der er hos ham som en mulighed (δυνάμει), det åbenbarer værket (τὸ ἔργον) som virkeligt (ἐνεργείᾳ). (IX, 1168a).

Aristoteles' overvejelser omkring digterens stærke kærlighed til sit værk leder os direkte ind i filosofens metafysik vedr. forholdet mellem potentialitet (δύναμις) og aktualitet (ἐνέργεια). Med andre ord må vi, såfremt vi grundlæggende ønsker at forstå, hvad der er på spil mellem digteren og hans værk, besinde os på forholdet mellem potentialitet, aktualitet og kærlighed.

For så vidt som vi er til som levende og handlende væsner, er vi, ifølge Aristoteles, underlagt foranderligheden og bevægelsen. Aristoteles er nøje optaget af spørgsmålet om forandringens mulighed, dvs. spørgsmålet om, hvordan noget forandrer sig fra én tilstand til en anden. Han forklarer, at noget forandrer sig i en bevægelse (κίνησις), hvorigennem dets anlæg eller potentialitet iværksættes i en aktualisering (ἐνέργεια eller ἐντελέχεια; etymologisk 'det i-værk-satte', 'det fuldstændiggjorte' eller 'det afsluttede'). Anlægget eller potentialiteten bliver således sat i værk eller udfoldet i en virkeliggørelse eller aktualitet – som digteren, der ved at skabe sit digt iværksætter sig selv. Eller som kvinden, der ved at give fødsel til barnet aktualiserer sit potentiale for moderskab. Aristoteles forbinder sædvanligvis aktualitet med form, mens potentialitet sædvanligvis forbindes med stof.

Aristoteles skelner grundlæggende mellem to former for potentialitet. (1) Den primære form for potentialitet er *passiv* (δύναμις τοῦ παθεῖν, *Metafysikken* IX, 1046a). Før digteren kan blive digter, må han gennemgå en lang og kompliceret uddannelse, hvor han over tid kultiverer sine poetiske *anlæg* ved at lære sig metrik, studere mytologien, læse Homer, Hesiod

etc. Selve anlægget for at blive digter er passivt, da det har sit udgangspunkt i et endnu ikke formet materiale. Tilsvarende er manden og kvindens potentiale for fader- og moderskab passivt, fordi anlægget bunder i et materiale, der i sig selv er modtageligt for en bestemt aktualiseret form (fader- eller moderskab). (2) Den sekundære form for potentialitet opfatter Aristoteles som en kunnen eller et *handlingspotentiale* (δύναμις τοῦ ποιεῖν, *ibid.*). Når digteren skaber et digt, iværksætter han ikke blot et generisk potentiale, men en tillært kunnen (δύναμις), som allerede – gennem hans dannelse som digter – foreligger som en aktiverbar kraft. Disse to former for potentialitet svarer til Aristoteles' skelnen mellem *rationelle* (λόγοι) og *irrationelle* (ἄλογοι) potentialiteter, der henholdsvis afhænger af, om forandringen skyldes en rationel agent eller sker naturligt (jf. *ibid.* 1048a). Hvor den *passive* potentialitet udløses i materien, dér udgår *handlingspotentialitet* fra agenten: Digteren kan fx digte et digt – eller lade være. Herved kommer vi til den form for potentialitet, der knytter an til begge former for potentialet, nemlig *impotentialiteten* (ἀδυναμία). Det muliggjorte potentiale kan forblive urealiseret – som Arthur Rimbaud, der lagde digtergerningen på hylden som tyveårig for aldrig at skrive igen. Tilsvarende kan det passive potentiale blive holdt tilbage – nogle bliver aldrig digtere, selvom de har anlægget for det. Ikke alle muligheder bliver realiseret, og dette er i sig selv også en mulighed. Enhver potentialitet, skriver Aristoteles, er derfor tilsvarende en *impotentialitet* (πᾶσα δύναμις ἀδυναμία, *ibid.* 1046a).

Begrebsparret potentialitet og aktualitet indebærer således, at en ting både kan være og ikke være. Af denne grund opponerer Aristoteles mod den megariske skole (*ibid.* IX, 1046b), der forfægtede, at potentialitet kun er til i det øjeblik, det aktualiseres og iværksættes. Aristoteles indvender, at de hermed er ude af stand til at beskrive bevægelsens mulig-

hed. Megarikerne kommer til at dele standpunkt med Parmenides, der benægtede bevægelsens mulighed *tout court*. Parmenides mente, at indrømmelsen af bevægelsens mulighed ville medføre en indrømmelse af intethedens eksistens, hvilket er en umulighed: Intet eksisterer per definition ikke. Men over for dette temmelig utilfredsstillende standpunkt – hvor enhver mulighed principielt er umuliggjort – anfører Aristoteles, at enhver forandring eller bevægelse må involvere et relativt intet. Bevægelsen og forandringens mulighed fordrer en relativ form for intethed. Vorden ville være en umulighed uden substansens potentialitet, påpeger Aristoteles.

Bevægelsen fra potentialitet til aktualisering beskriver derfor en bevægelse fra det ikke-værende til det værende. Men forandringen involverer tillige en bevægelse fra væren (aktualitet) til det ikke-værende (den nye, endnu ikke aktualiserede potentialitet). Skabelsen og aktualiseringen af et potentiale angiver således et kompleks vekselspil mellem væren og ikke-væren. Når Aristoteles hævder, at alting elsker og begærer væren, betyder det, at det eksisterende ikke kan forblive i ren potentialitet (ikke-væren) eller ren aktualitet (væren), men til stadighed lader sin potentialitet overgå i aktualitet og *vice versa*. Det eksisterendes drift vil – *efter* at have aktualiseret sin potentialitet – atter søge at overskride sin aktualitet (der *for* angav en potentialitet) gennem begæret efter at aktualisere en *ny* potentialitet inden for en ny mulighedshorisont. Det eksisterendes kærlighed og begær efter væren angiver således en drift efter at syntetisere potentialiteten og aktualiteten.

Digteren er som skaber (ποιητής) – som etymologien tilsiger – derfor én, der i særlig grad nærer omsorg for det potentielle gennem sin overdrevne kærlighed til frembringelsen og sine frembringelser. Aristoteles siger rent faktisk så meget i *Poetikken*: «Det bliver ud fra det sagte også klart, at digterens opgave er at tale

ikke om noget, der er sket (τὰ γενόμενα), men om noget sådant, der kunne ske og er muligt (ἄν γένοιτο καὶ τὰ δυνατὰ) ifølge sandsynlighed eller nødvendighed» (1451a). Med andre ord er det ikke kun forholdet mellem digteren og hans værk, der er betinget af potentialitet – også værkets indhold udspiller sig i potentialiteten frem for aktualiteten. Digtningen står derved, hævder Aristoteles, i modsætning til historieskrivningen, der beretter, hvad der skete (τὰ γενόμενα), mens digtningen beretter, hvad der kunne ske (ἄν γένοιτο, *ibid.* 1451b). Men digtningens opprioritering af den ontologiske potentialitet betyder ikke, at den er mindre sand end historieskrivningen, der modsat befatter sig med faktiske kendsgerninger. Tværtimod. Aristoteles konkluderer nemlig: «Derfor er digtning noget både mere filosofisk og mere seriøst end historie; for digtningen taler netop mere om det almene (καθόλου), mens historien taler om det enkeltvise (ἔκαστον)» (*ibid.*). Aristoteles' potentialitetsbegreb medfører således, at han i sit syn på digtningen er anti-positivistisk, idet digtningens bortvending fra den konkrete aktualitet (til fordel for den ontologiske potentialitet) rent faktisk er det, som kvalificerer og potenserer dens erkendepotentiale. Heidegger bemærker med reference til denne passage hos Aristoteles, at tænkningens opgave ikke blot kan forstås ud fra dens udforskning af det værendes (*das Seiende*) positive aktualitet, men at den – som optaget af spørgsmålet om væren (*Sein* eller *Dasein*) og potentialitet – snarere ser sig stillet samme opgave som digtningen: «Kun i forbifarten skal nu digtningen nævnes. Den står over for det samme spørgsmål på samme måde som tænkningen. Men stadig gælder Aristoteles' næppe betænkte ord i poetikken, at digtningen er mere sand end udforskningen af det værende» (*Et brev om 'humanismen'*, p. 86).

Hvorledes mener Heidegger, at digtningen er mere sand og beslægtet med tænkningen? Det vil vi bl.a. se nærmere på i næste kapitel.

II. Digterens dynamik (Heidegger)

Heidegger radikaliserer Aristoteles' potentialitetstænkning,¹ idet han – modsat Aristoteles, der mente at aktualiteten var primær ift. potentialiteten (jf. *Metafysikken* IX, 1049b) – tillægger potentialiteten forrang. Således siger Heidegger i et Aristoteles seminar i sommeren 1924: «Denne δυνάμει-væren er en positiv bestemmelse af dets måde at være dér. Jeg har længe haft for vane at betegne denne værens-karakter ved dér-væren (*Dasein*) som *betydningsfuldhed*. Denne værens-karakter er den primære karakter, hvori verden mødes» (*Grundbegriffe der aristotelischen Philosophie*, p. 300). *Dasein*, som vel sagtens er Heideggers mest centrale begreb til forståelsen af den menneskelige eksistens, må altså først og fremmest forstås på baggrund af den aristoteliske δύναμις. Med andre ord er Aristoteles' begreb om δύναμις en fødsels-hjælper for Heideggers tidlige udlægning af livet og eksistensen som bevægelse og drift, dvs. som *Lebensbewegtheit*.² For Heidegger er potentialiteten primær til forståelsen af livets bevægelse som udadrettet, selvoverskridende og uafsluttet med reference til det ikke-nuværende (dvs. fortiden og fremtiden) samt det ikke-nærværende. Kort sagt bliver værens-potentialitet fundamentet for menneskets transcendsens, hvilket vil sige, at mennesket står uden for sig selv som en ek-statisk eksistens (*gr.* ἔκστασις, af ἔκ 'ud fra' og στάσις 'ståen'; *lat.* exsistere, af ex 'ud fra' og sistere 'at stå').

Livet er rettet fremad i en afsøgning af fremtidige muligheder; dets fortid forstås således som betydningsfuld for så vidt, at forståelsen heraf åbner fremtidige muligheder for livet. Menneskets tidlige eksistens indebærer, at det forstår og fortolker de fremtidige muligheder ud fra fortiden, dvs. erfaringen, traditionen, historien etc. I *Sein und Zeit* hedder det derfor: «Tilstedeværen er ikke noget forhåndenværende, der i tilgift besidder det at kunne noget, men er derimod primært muligværen. Tilstedeværen er til stadighed det, som den kan væ-

re, og hvorledes den er sine muligheder» (p. 171). Det betyder, at eksistensen angiver en bevægelse mod sin egen endnu-ikke realiserede værens-potentialitet, der netop udgør fundamentet for menneskets ståen-uden-for-sig-selv. Tilværelsens selv-transcenderende væsen *udfra* og *udad* udgør potentialiteten. Heideggers opsummering af Aristoteles' potentialitetsbegreb som en *udad-hvilken af en væren-ud-mod* («das Von-wo-aus eines Ausseins-auf», *Aristoteles, Metaphysik* Θ 1–3, p. 114) beskriver temmelig præcist livets ekstatiske væsen, og det synes således tydeligt, hvorledes den aristoteliske δύναμις har været grundlæggende for Heideggers formulering af fundamentalontologien. Som potentialitet indebærer eksistensen en drift, dvs. en tiltrækning eller bevægethed, der rykker den ud af sig selv. Aristoteles hjælper på denne måde Heidegger til at definere det levende liv som at «være-ude-efter-noget» ('*Aussein auf Etwas*')» ('Phänomenologische Interpretation zu Aristoteles (Anzeige der hermeneutischen Situation)', p. 352).

I Aristoteles' skrift *Om sjælen* defineres alt levende som noget selvbevægende, og det hedder endvidere, at det levendes bevægelse altid er efter noget (432b); Heidegger konkluderer derfor, at «det som det handler om her er nødvendigvis en ὀρεχτόν, dvs. noget *efterstræbt*» (*Aristoteles, Metaphysik* ? 1–3, p. 151). Det er denne *stræben* efter at aktualisere eller iværksætte noget (det efterstræbte) – der endnu kun potentielt er til – som forløser potentialiteten i skabelsen eller frembringelsen: «Alene dette behov, denne villen (*Wollen*), fører til en fremstilling» (*ibid.*, p. 152). På tysk er denne dobbelthed ved potentialiteten som kunnen og begær præcist udtrykt ved verbet *mögen*, der både betyder 'at holde af' og 'at kunne'. Døbeltheden ved *mögen* peger grundlæggende på, hvorledes livet altid er interesseret og engageret i sin værenskunnen (*Seinskönnen*). At have sit 'væsen' i potentialitet betyder, at menneskets eksistens primært er givet som mulighed, hvor-

for det nødvendigvis har en interesse i sin egen tilværelse, som det nærer bekymring, omsorg og omhu for. Dette grundlæggende ekstatiske og tidslige træk ved væren karakteriserer Heidegger som *Sorge* (jf. *Sein und Zeit* § 41). Et aldeles centralt begreb i fundamentalontologien, som Heidegger senere – fremhæver vi – i de såkaldte *Zollikoner Seminare* ekspliciterer, «aldrig nogensinde lader sig skelne fra 'kærlighed'» (p. 237). Tilværelsens ekstatiske væsen, der udspiller sig i potentialiteten, er således udtrykt i kærlighedsfænomenets struktur.

Efter Heideggers vending (*die Kehre*) i trediverne bliver gensidigheden ved *mögen* og *Möglichkeit* udtalt i spørgsmålet om tænkningen og væren:

Tænkningen er – det betyder: væren har fra begyndelsen taget sig af dens væsen på skikket vis. At tage sig af en 'sag' eller en 'person' i dens væsen, det vil sige: at elske den: at nære sympati for den (*mögen*). [...] Sympatiens formåen (*Das Vermögen des Mögen*) er det 'i kraft af' hvilket noget egentligt formår at være. Denne formåen (*Vermögen*) er det egentlig 'mulige' ('*Mögliche*'), dét, hvis væsen beror på sympati (*Mögen*). Gennem denne sympati (*Mögen*) formår væren tænkningen. Væren muliggør tænkningen. Væren er med sin formående sympati det 'mulige' (*Das Sein als das Vermögend-Mögende ist das 'Mög-liche'*). (*Et brev om 'humanismen'*, pp. 31–32/316).

Tænkningen er i første omgang mindre logisk, kalkulerende og deducerende end engageret, interesseret og vurderende, idet den udgår fra væren selv som en åbenhed over for det mulige (jf. tillige *Was heißt Denken?*, p. 93). I sin senfilosofi identificerer Heidegger derfor i stedet tænkningen (af væren) med digtningen. Digtning er dog et noget eksklusivt begreb for Heidegger, som ingenlunde inkluderer litteratur i bred forstand. Kun den litteratur er digterisk som evner tænkningen af væren. I forelæsningsen om 'Der Spruch des Anaximander' hedder det således: «Tænkning er ikke desto mindre digtning og ikke blot en art digtning i betydningen poesi og sang. Tænkningen af væren er den oprindelige digtevis» (*Holzwege*, p.

303). Den digteriske diskurs er således en kærlig forvaltning eller omsorg for formuleringen eller projektionen af værens potentialitet. Alle-rede i *Sein und Zeit* forklarer Heidegger, hvorledes den digteriske tale undertiden formår at være en meddelelse «af befindlighedens eksistensielle muligheder, dvs. åbningen af eksistensen» (p. 191). Digtningen er – som tænkningen – en grundlæggende afsløring eller afdækning, dvs. åbning og udlægning af værens potentialitet. Derfor er digtning i sin passionerede virksomhed inden for sfæren af det mulige en omsorgsfuld værenstænkning – en fundering og afsøgning af væren som potentialitet. Digtningen nyder en forrang i forhold til formuleringen af væren, idet den lader sandheden komme til syne ved at bane vejen for en udsigelse af «det uventede» («... dichterisch wohnet der Mensch ...», p. 190). Heidegger hævder således, at det, som karakteriserer digtningen, er, at den lader sandheden finde sted ved at frembringe «et sådant værende, som ikke var før og som aldrig mere vil blive» (*Kunstværkets oprindelse*, p. 71). Digtningens frembringelse af det uventede må ikke forstås som en frembringelse af det kuriøst overraskende, men snarere som en skelsættende begivenhed, der angiver en ny erfaringshorisont, som er inkommensurabel med den forudgående. Med Heidegger kan vi således foreløbigt konkludere, at digtningen udgør menneskets omsorgsfulde udlægning af dets værensmuligheder og værenskunnen, dvs. selve dets eksistens.

I det næstfølgende vil vi i dialog med Agamben søge at præcisere, hvad det nærmere er for en form for potentialitet, som digtningen nærer omsorg for.

III. Digterens dynamik (Agamben)

Ifølge Giorgio Agamben kan passagen fra humanismebrevet næppe overvurderes ('The Passion of Facticity', p. 199). Særligt væsentlig er den, fordi den bereder grunden for en nytænkning af

potentialitetskategorien, der i al væsentlighed består i at hæve potentialitet fra at være et filosofisk tema blandt andre til at være det filosofiske hovedærinde *par excellence*:

Filosofiens dybeste hensigt er netop et fast krav om potentialitet, en konstruktion af en erfaring af det mulige som sådan. Ikke tanken, men potentialet til at tænke; ikke skriften, men det hvide ark er dét, som filosofien nægter at glemme ('Bartleby eller om kontingens', p. 111).

Filosofien skal altså fastholde erfaringen af potentialiteten 'som sådan'.³ To aspekter må fremhæves. For det første: «hvis potentialiteten altid blot var potentialitet til at gøre eller være noget, så kunne vi aldrig erfare den som sådan, og den ville, ifølge den megariske tese, kun eksistere i den handling, som aktualiserer den» (*ibid.*). Potentialitet som sådan erfares altså ikke blot som potentialet til at fuldbyrde dette eller hint og er heller ikke kun i kraft den aktualiserende handling. Det vil dernæst sige: Skal potentialiteten som sådan være mulig, må «potentialiteten også» være «potentialet til ikke (at gøre eller tænke noget)» (*ibid.*). For på den ene side sikrer denne ikke-gøren, at potentialet forbliver ikke-aktualiseret, og på den anden side er det alligevel stadig til – dvs., det bliver ikke noget, men bevares som potentialitet, dvs. som 'ren' potentialitet. Agamben kan derfor definere potentialiteten som «*det ikke-værendes eksistens, et fraværs nærvær*» ('On Potentiality', p. 178). I forlængelse heraf hævder Agamben derfor, at den «mest radikale erfaring» heraf er begæret, der er en uforløst mulighed, som ophører ved aktualiseringen ('The Passion of Facticity', p. 201). Begærets tilfredsstillelse er jo netop ensbetydende med begærets ophør eller afslutning. Afgørende er med andre ord sammenfaldet af potentialitet og impotentialitet. Det tydeliggøres i hans videre udbygning af potentialitetskategoriens betydning.

I en fortættet formulering hedder det: «At være potentiel betyder: at være sin egen man-

gel, at være i relation til sin egen fraværende egen-skab. De værender, der eksisterer i potentialitetens modus, magter deres egen impotentialitet» ('On Potentiality', p. 182). Her ser vi en væsentlig tilføjelse: at potentialitet også betegner en særlig væremåde. Vel at mærke den, som er bestemmende for mennesket. Agamben skriver: «mennesket er det dyr, der magter sin egen impotentialitet» (*ibid.*). Og for så vidt som mennesket magter sin impotentialitet – denne ikke-gøren, som adskiller mennesket fra de dyr, der må reagere på deres instinkter – er det også frit. Reel frihed er, nærmere bestemt, ikke blot, at man kan realisere en af to muligheder, men at kunne afstå herfra. Derfor lyder hans bestemmelse af frihed således: «At være fri er [...] at magte sin egen impotentialitet, at være i relation til sin egen privation» (*ibid.*, p. 183).

Agambens hypostasering af den aristoteliske *ἀδυναμία* som potentialitetens reneste form knytter han nu til digtningen, der slet og ret finder sted i impotentialiteten: «Kun idet vi er i stand til at [...] erfare vores egen impotentialitet, bliver vi digtere og i stand til at skabe» ('Bartleby eller om kontingens', p. 115). Digtningen er derfor en *modus operandi* for impotentialiteten.⁴ Men, hvad vil det i grunden mere specifikt sige? I artiklen 'Om definition af litteratur' peger Jørgen Dines Johansen på to grundlæggende træk ved digtningen, som vi mener ganske godt forklarer forholdet til impotentialiteten. Disse to konstitutive hovedtræk karakteriserer Johansen som (1) *fiktionalitet* og (2) *kontemplation* (jf. p. 90).

(1) At et litterært værk er fiktivt, betyder at det, lidt forenklet udtrykt, opstiller og refererer til et univers, der består i og med teksten selv – hvad altså, i direkte forstand, adskiller sig fra «det intersubjektivt foreliggende erfarings- og handlingsunivers» (*ibid.*). Med andre ord kan den skønlitterære tekst, i lighed med potentialiteten som sådan, bestemmes som *noget ikke-værende, der dog er*. Den litterære tekst kan jo ikke siges at aktualisere noget i det intersubjektive

erfaringsunivers (den fremmaner trods alt ikke en ny virkelighed). Samtidig er den heller ikke ren negation eller privation. For som allerede Philip Sidney bemærker, indebærer fikcionalitet, at man hverken be- eller afkræfter det sagte: «Now for the poet, he nothing affirms, and therefore never lies» (*The Defence of Poesie*, p. 29). Digtningen er nemlig ikke fortrinsvis en bekræftelse af nogen aktualitet, men snarere af (im)potentialitet. (Im)potentialiteten er således – som fiktionen – løsrevet fra årsagsprincippet, hvilket betyder, at den frigør sig «fra væren [såvel] som fra ikke-væren og skaber sin egen ontologi» (Agamben: 'Bartleby eller om kontingens', p. 122). (Im)potentialitet og litteratur deler, kunne man hævde, denne ontologi som et felt mellem det værende og ikke-værende, det bekræftede og ikke-bekræftede.

(2) Ved *kontemplation* peger Johansen på et særligt træk ved læseoplevelsen, der må forstås som en ikke-gøren, hvor læseren – modsat hverdagslige situationer – ikke er kaldet til handling. Men er dette ikke ens for al læsning? Ikke uden videre. Eksempelvis aftvinger et brev handling – som naturligvis kan variere alt efter om det er fra kommunen, en ven eller en kæreste. Og præmissen for at læse avis er, at man kan reagere (skriftligt eller politisk) og dermed handle i et fælles, foreliggende erfaringsunivers. Et skønlitterært værk fritager derimod læseren fra handlingens fordring, fordi han ikke kan gribe ind i værkets gang – hverken ved at opøge karaktererne, skrive protester eller lignende. Dertil muliggør læsningen af skønlitteratur en erfaring – per stedfortræder vel at mærke, fordi det naturligvis foregår i forestillingen – af det, der kunne være, dvs. tilbageholdt potentialitet som ikke-aktualiseret indhold af det, som viser sig i det fremmede perspektiv, man for en stund har gjort til sit. På disse to forhold beror kontemplationen.

Vores dialog med Aristoteles, Heidegger og Agamben sætter os nu i stand til at give en definition på forholdet mellem digtning, potentiali-

tet og kærlighed: *Digtningen udgør menneskets omsorgsfulde udlægning af dets værensmuligheder og værenskunnen, dvs. selve dets eksistens, der – som en form for impotentialitet – forbliver irreducibel over for noget værende eller nogen form for aktualitet eller aktualisering.* Digtningen angiver således en kærlighed rettet mod at udsige det muligst mulige.

III. Nelly Sachs' potentialitetsomsorg

For den jødiske digter Nelly Sachs (1891–1970), som i sidste øjeblik slap ud af Nazityskland med det sidste fly til Sverige, blev jødeudryddelsen – med Hilde Domins formulering (fra hendes efterskrift til Sachs' *Gedichte*) – baggrunden for hendes «kunstneriske genfødsel» (p. 114). Den da mere end halvtredsårige digter forklarer således i et brev til Berendsohn, at det først var som «én uhyrligt ramt af den frygtbare begivenhed» i Det Tredje Rige, at hendes egentlige digterværk blev grundlagt (*Briefe* 116, p. 173). Nazisternes jødeudryddelse markerede for Nelly Sachs «en ny æon – en smertens æon» (*ibid.* 186, p. 272), der med ét gjorde hendes hidtidige let romantiske skriverier ubetydelige og uvæsentlige. Med ét er Sachs' hidtidige privilegerede overklassetilværelse, hvor hun syslede med dukkespil, marionetteater og regelbundne, rimede versformer, tilintetgjort. Hendes digtning kommer herefter til verden ud fra den yderste eksistentielle udsathed og nød: «Alt hvad der måtte ligge oplagret i min digtning, er altid alene opstået ud fra den yderste nød og kun ud fra behovet om at få hjælp til at overleve» (*ibid.* 131, p. 199). Med andre ord fremhæver Sachs, hvorledes digtningen udspringer af en frygtelig og uafviselig erfaring af død og tilintetgørelse: «Døden var min lærermester [...] Mine metaforer er mine sår», som hun skriver i et brev (12.7.1966) til Gisela Dischner (jf. Erika Schweizer: *Geistliche Geschwisterschaft*, p. 19).

Tilvejebringelsen af digtet implicerer således en konfrontation med en tilintetgørelse, der

næsten er total – hvorfor Sachs da også (i et brev til Gunnar Ekelöf) dramatisk karakteriserer den digteriske skabelse som «en blodstyrtning indtil tilintetgørelsen, indtil døden» (*Briefe* 216, p. 303). Dog er det væsentligt at forstå, at digtningen ikke alene er en privat overlevelsestrategi for Sachs, men markerer en bestræbelse på at bearbejde en uhyrlig, mere almen, kulturel tabserfaring. Denne almengørelse af det poetiske projekt bliver tydelig i Sachs' begreb om *Durchschmerzung*: «det skulle være vores mission på jorden at gennemlide (*durchschmerzen*), at gennemlyse dette støv» (*Briefe* 136, p. 209).⁵ Digtningen bliver som *Durchschmerzung* et sorgarbejde, der på smertelig vis konfronterer erindringen om det frygteligste med henblik på en reanimering af det tilintetgjorte gennem kærlighedens kraft. *Durchschmerzen* ækvivalerer således en *durchlieben* (jf. Nelly Sachs: 'Wir alle sind Betroffene', p. 80). Hun beskriver denne *Durchschmerzung* som «gennemsjælingen (*die Durchseelung*) af støvet [...] Jeg tror på et usynligt univers, hvori vi indskrives vores dunkelt frembragte» (*Briefe* 120, p. 181). Det faktiske tab og de fuldbagte handlinger modsvares af en usigtbar, grænseoverskridende og mystisk virkelighed. Denne slumrende og uforløste, mystiske virkelighed betegner Sachs som sit «eget credo»,⁶ en trosbekendelse ifølge hvilken hun søger at sammenstille den jødisk-mystiske forestilling om den guddommelige skabelse med den digteriske frembringelse. Den tabte realitet bliver således søgt annulleret i digtningen, som – med Anders Olssons ord – legemliggør en «vilje til at genrejse de døde» ('En bok av sand: Nelly Sachs och Paul Celan', p. 166).

For så vidt som konfrontationen med tabet og smerten (*Durchschmerzung*) ækvivalerer en genskabelse eller reanimering (*Durchseelung*) af det tilintetgjorte, da iværksætter hendes digtning en særligt rørende og intens dynamik. De to norske litteraturforskere Christian Janss og Christian Refsum har i *Lyrikkens liv* (pp. 171–180) vist, hvordan hendes digtning er kendetegnet af *santi-*

digheden af et hymnisk og et elegisk træk. Christine Rospert gør en lignende iagttagelse i sit grundige og fremragende studie *Poetik einer Sprache der Toten*, hvor Sachs' digtning bestemmes som: «En gåen tabt og en bjærgning i ét» (p. 65). Tilsvarende bemærker Anders Olsson: «det er sigende, hvordan hun [Nelly Sachs] lykkes med at forvandle den elegiske modus til en hymnisk gestus» ('Aching Through', p. 236). Netop dette træk giver Sachs en særstilling ift. den såkaldte Holocaustlitteratur. Den litteratur, der tematiserer folkemordet på de europæiske jøder synes nemlig i hovedsagen at være elegisk ved primært at opholde sig ved erindringen og vidnesbyrdet om tabserfaringen (skikkelser som fx Paul Celan, Elie Wiesel og Tadeusz Borowski).

Vores ærinde er imidlertid ikke blot at påvise samtidigheden af det hymniske og elegiske hos Sachs samt at vise, hvorledes kærligheden genoprejser de døde i hendes digtning. Vi ønsker derudover mere specifikt at pege på, *hvordan Sachs' digtning udmærker sig ved sin særlige potentialitetsomsorg, dvs. omsorg for det, der kunne være*, som gives stemme i hendes digte (et aspekt, der – så vidt vi kan se – ikke tidligere er blevet afdækket i Sachs-forskningen). Sachs' originalitet er derfor, hævder vi, lokaliseret i hendes digtnings tematisering af potentialitetsomsorgen, hvilket dels udmærker hende ift. de øvrige Holocaustdigtere (der primært synes optaget af det faktisk skete), dels anskueliggør et alment træk ved digtning som en passioneret optagethed af formuleringen af det muliges mulighed.

Samtidigheden af det hymniske og det elegiske kommer smukt og præcist til udtryk i digtet 'Meine Liebe Floss' fra *Glühende Rätsel* i en sigende kristen ordlyd:

Meine Liebe floss in dein Martyrium
Durchbrach den Tod
Wir leben in den Auferstehung –

Den elegiske dødserfaring modsvares af en insisterende kærlighed, hvis omhed og omsorgsful-

de længsel rummer en magt til at overskride den lidelsesfulde erindring. Selv forklarer Sachs i et brev fra d. 27. oktober 1947: «Således tror jeg også eller bedre, jeg har altid følt, hvordan kræfterne, der har løst lidelsen, samler sig i det uendelige for at føde 'det nye', at kærligheden kan skabe verdner» (*Briefe* 46, p. 84). Døden og lidelsen er en faktisk aktualitet, der unægteligt har fundet sted (det elegiske), men kærligheden rummer en modsvarende kreativ potentialitet, der overstiger den gennem skabelsen af det nye (det hymniske).

Overordnet set mener vi, at denne samtidighed af det hymniske og det elegiske i Sachs' digtning udtrykker et bestemt aspekt ved forholdet mellem erindring og potentialitet, som Agamben har beskrevet således: «Erindringen giver fortiden en mulighed tilbage ved at gøre det skete ufuldbyrdet og ved at fuldbyrde det, der ikke har været. Erindringen er hverken det skete eller det ikke-skete, men deres potentialisering, deres bliven mulig igen» ('Bartleby eller om kontingens', p. 130). Erindringens re-potentialisering af det forgangne finder naturligvis ikke sted uden for sindet. Det betyder, at den bjærgede potentialitet nødvendigvis må være en impotentialitet: At erindringens generhvervede potentialitet aldrig vil kunne aktualiseres uden for sindet er ensbetydende med, at den kun er til som impotentialitet. Ganske som i tilfældet med digtningen – som vi har søgt at vise. Forholdet kommer særligt tydeligt til udtryk i Sachs' digtning, der passioneret genåbner det sketes lukkede afsluttedhed. Hendes digtning peger herved på det digteriske aspekt af erindringen.

Erindringens bestræbelse på at generhverve fortidens potentialitet er prægnant formuleret i titlen på Nelly Sachs' første digtsamling fra 1947 (tilegnet 'Meinen toten Brüdern und Schwestern') om det jødiske folkemord: *In die Wohnungen des Toten*. Digtsamlingen består af en række cykler, som hver især søger at huse og give rum til forskellige døde og deres tabte po-

tentialitet: de døde børn, de døde mødre og hustruer, Sachs' egen døde elskede (som betegnes som 'den forlovede'), en række døde bekendte (alt fra Spinoza-forskeren til danserinden) og forskellige grupper og tings korsange. Det drejer sig således om at genhuse de døde, dvs. «Ihr Heimatlosen alle, ihr Heimatlosen!», som det hedder i et upubliceret digt fra samme tid ('Chor der Winde', v. 1). De døde finder et hjem i de efterladtes erindring, ja, de har faktisk intet andet hjem end det, som de tildeles af de efterladte i de efterladtes erindring. I 'Chor der Ungeborenen' giver hun gennem personifikation mæle til de ufødte, der taler og lever gennem os, de efterladte:

Nimmt uns hinab in euren Schlaf
In die Träume, die unser Erdreich sind
Wo unsere schwarze Amme, die Nacht
Uns wachsen läßt,
Bis wir uns spiegeln in euren Augen
Bis wir sprechen in euer Ohr. (vv. 14–19).

De efterladtes erindring (drømme) er den jordsmon, som de ufødte gror i; den er ammen, som nærer dem og tillader dem at vokse. Digterens digtning er således et svar på de ufødtes tiltale, og – som ammen – nærer digteren omsorg for at give fødsel til de ufødtes potentialitet: «Wir Ungeborenen / Schon beginnt die Sehnsucht an uns zu schaffen» (vv. 1–2).

De ufødte er et kraftfuldt symbol for de dødes tabte potentialitet, som digteren omsorgsfuldt puster liv i på ny. I digtsamlingen fra 1947 finder denne længsel efter at genskabe den tabte potentialitet et af sine smukkeste og mest ekspressive udtryk i digtet «Auch dir, du mein Geliebter», som tilhører digtcyklen *Gebete für den toten Bräutigam*, hvor digterjeget udtrykker sin sorg over den elskede mands død. Digtet er indrammet af en sympleke – «Auch dir, du mein Geliebter [...] O du mein Geliebter» (vv. 1 & 28) – hvor digterjeget apostrofisk henvender sig til den elskede brudgom. Kærligheden danner m.a.o. start- og slutpunkt for digtet, og

den passionerede og insisterende ømhed slår således grundtonen for digtet an. Som i *Højsangen*, hvor vi lærer, at «kærligheden er stærk som døden» (8,6), sætter kærligheden scenen i sin konfrontation med døden, som den nok ikke magter at besejre eller annullere, men dog evner at sætte skak. Digtet svinger på denne måde i en hårfin dialektisk balance mellem det hymniske og elegiske, mellem konfrontationen af det frygteligste og den ukuelige omsorg for den elskede samt mellem lidelsesfuld aktualitet og længselsfuld potentialitet.

Denne vekselvirkning kommer indledningsvis til udtryk i en foruroligende ambivalent beskrivelse af hænderne, som bøddelen og offeret har til fælles:

Auch dir, du mein Geliebter,
Haben zwei Hände, zum Darreichen geboren,
Die Schuhe abgerissen,
Bevor sie dich töteten. (vv. 1–4).

De to hænder udgør sammenligningsleddet for samstillingen (*Auch dir*) af bøddelen og offeret, der imidlertid adskiller sig ved at pege på to forskellige tidsrum: Bøddelens tidsrum er fortidens og tilintetgørelsens afsluttede irreversibilitet (*abgerissen, töteten*), mens offerets tidsrum peger på et overtidsligt og synkront (*Haben*) uafsluttet potentiale. Hænderne er et symbol for en ren potentialitet, der både kan aktualiseres i en uomstødelig tilintetgørelse af potentialitet (bøddelens tilintetgørelse af offeret) og i en aktualisering af et kærlighedspotentiale, der etablerer et mulighedsrum for det nye (offeret som genstand for digtersubjektets kærlighed). Hænderne rummer både en skænken (*Darreichen*) og en borttriven (*abgerissen*) af liv: «Der gives en grupvækkende forskel mellem hånden, som føder, og hånden, som dræber; mellem moderens ømme, følsomt malende finger og lejrlederens stumt pegende ordresprog. Og det er samme menneskehånd» (Katarina Frostenson: 'Vägen är en hand', p. 8).

Hændernes tvetydige potentialitet underbygges derudover af de fire vers' deling i to forskellige semantiske afsnit: Hvor vers 1–2 er præget af allitterationer (*dir-du, Haben-Hände*), forsvinder klangparalleliteterne i vers 3–4 for at give plads til den emphatiske allitteration i det konkluderende *töteten*. Den klanglige livlighed i vers 1–2 afløses af et klangligt vakuum i vers 3–4, hvis stilhed brutalt gennembrødes af det klangligt intense *töteten*, hvis klanglige hårdhed og mere udvidede halvrime (*töteten*) markant modstiller det med de forudgående bløde allitterationer. Modstillingen mellem de to afsnit er endvidere fremhævet ved skiftet fra de indledende faldende trokæer i vers 1–2 til de indledende stigende jamber i vers 3–4.

Ganske som den digteriske *Durchsmerzungen* til lige er *Durchseelungen*, hævder Sachs en gensidighed mellem bøddelen og offeret. Efter at den zionistiske terrorgruppe Lechi (anført af den kommende israelske premierminister Yitzhak Shamir, der da var en af gruppens ledere) havde snigmyrdet den svenske hovedmægler Folke Bernadotte for FN i Palæstina i 1948,⁷ skriver Sachs (der selv ikke var zionist) derfor digtet 'Auf daß die Verfolgten nicht Vervolger werden':

Schritte –
Urzeitsspiel von Henker und Opfer,
Verfolger und Verfolgten,
Jäger und Gejagt – (vv. 11–14).

Subjektet hos Sachs har et Janus-ansigt, eftersom muligheden for at være/blive offer og bøddel, skaber og ødelægger, gælder for enhver. Sachs udviser stort moralsk mod, idet hun påpeger, at ingen har patent på nogen af kategorierne. I udgangspunktet har alle samme anlæg for kærlighed eller grusomhed, liv eller død: «Zwiespältig Samenkorn / aus Leben und Tod» ('O du weinende Herz der Welt!', vv. 2–3).

Paralleliteten mellem bøddelen og offeret, der har hænderne som deres fælles omdrej-

ningspunkt, udvides i skosymbolikken. Den elskedes sko, der er «aus einer Kalbshaut» (v. 7), bliver nemlig tilsvarende en fælles nexus for den elskede og kalven, der begge er blevet flået: Kalven bogstaveligt, den elskede metaforisk (skoene er blevet 'flået' af ham). Skoene, der er «abgerissen» (v. 2) af bøddelen, er en gentagelse af voldeligheden mod kalven, hvis skind ligeledes blev «abgezogen» (v. 24) tidligere. Den dræbte kalv og den dræbte elskede finder et fælles symbolsk forbindelsesled i kalveskindet. Om kalveskindet hedder det således (i en direkte sammenligning), at det:

Wurde noch einmal abgezogen
Von deinen Füßen,
Abgezogen – (vv. 25–27).

Kalvens og brudgommens hjælpeløshed fremhæves endvidere af brugen af perfekte passivkonstruktioner, der beskriver, hvordan brudgommens sko (v. 3–4, 25–27) og kalvens skin (vv. 8–9, 23 & 24) flås af. Den tekniske og håndværksmæssige bearbejdning af kalvens skind – «Wohl waren sie gegerbt, gefärbt, / Der Pfriem hatte sie durchstochen» (vv. 8–9) – udtrykker en teknisk menneskelig voldelighed rettet mod naturen, der nu tillige bliver mennesket til del. På ubehagelig vis synes symmetrien mellem de to ofre, kalven og brudgommen, at opløses og forskydes, idet kalven unægtelig er et offer for 'offeret', brudgommen: Som bærer af kalveskindsskoene bærer brudgommen et ansvar for kalvens voldelige skæbne. Dikotomien mellem offer og bøddel samt solidariteten mellem ofrene synes at hvile på et tvivlsomt grundlag, idet voldspotentialitet ikke endeligt kan udgrænses og fixeres entydigt.

Offerets anerkendelse af at det også selv har et potentiale for grusomhed, at anlægget for grusomhed ikke er forbeholdt bøddelen, udtrykker – alt taget i betragtning – et næsten overmenneskeligt moralsk mod fra Sachs' side. Det giver en vigtig og afgørende nuancering af

den fremtrædende parallelitet mellem kalven og brudgommen samt deres lidelsesfulde solidaritetspotentiale.

På denne baggrund brænder billedet af kalvens omsorgsfulde moder ikke desto mindre igennem som digtets figurative knudepunkt. Kalvens skind er nemlig ikke blot blevet genstand for effektiv industriteknisk voldelighed (som i koncentrationslejrene), men tillige for moderens kærlige omsorg for kalvens fremtidige potentialitet:

Aber die Kalbshaut,
Darüber einmal die warme leckende Zunge
Des Muttertieres gestrichen war,
Ehe sie abgezogen wurde – (vv. 21–24).

Kalvens fremtidige potentialitet, der er tilintetgjort i den håndværksmæssige fabrikation af skoene, træder her frem i billedet af moderdyrets slikkende tunge, der kærligt stryger kalvens skind. En kalv har i sagens natur endnu ikke forløst sit potentiale som voksent dyr, hvorfor den er et potent udtryk for potentialitet. Kalvens potentialitet er helt afhængigt af moderdyrets pleje, omsorg og kærlighed. Når Sachs i de upublicerede 'Elegien auf den Tod meiner Mutter' fra 1950 betegner moderskikkelsen som en «Liebeswegweiser» (4, 3), betyder det dels, at moderen udgør selve legemliggørelsen af kærlighed, dels at hun som vejviser forvalter og forbereder mødet med det uvist kommende samt fremtidens uafgjorte mulighedsfelt. Moderkærligheden er derfor intet andet end omsorgen, varetagelsen og sikringen af potentialiteten.

Kalven, der aldrig fik forløst sit voksenpotentiale, løber parallelt med den forlovede, som aldrig nåede at blive gift eller at fuldbyrde ægteskabet, dvs. at få børn. Denne elegiske parallel afføder nu en ny hymnisk parallel mellem kalven og den forlovede: Ligesom digtet fremmaner kalvens potentiale gennem påkaldelsen af billedet af det kærlige moderdyr, der nærer

omsorg for sit afkom, påtager digteren sig den samme rolle gennem digtningen. Digteren træder i karakter som moderdyr for den forlovede. Når Sachs, henvendt til den forlovede, udbryder «Deine Füße!» (v. 16), svarer apostrofen til den slikkende tunge, hvilket vil sige, at den udtrykker samme omsorgsfulde fastholdelse af den tabte potentialitet. Den omsorgsfulde tunge kan nemlig også meget vel ses som en metonymi for den digteriske tale.

Digtet «Auch dir, du mein Geliebter» tydeliggør således, hvorledes digtningen magter at supplere aktualiteten eller fakticitetens endelighed med en fremskrivning af en potentialitet. En potentialitet, der ikke kan realiseres eller konkretiseres i noget faktisk (hvorfor her er tale om en impotentialitet), men som ikke desto mindre gives mental eksistens i den digteriske kærlighedsdiskurs. Nelly Sachs' digtning fremstiller derfor, hvordan afslutningen ikke er et punktum, men leder tilbage til skabelsen. Som hun udtrykker det i digtet 'Am Abend weitete sich dein Blick' fra *Sternverdunkelung* (1949):

Wie im Mutterleib das Ungeborene
mit dem Urlicht auf dem Haupte
randlos sieht
von Stern zu Stern –
so fließt Ende zum Anfang
wie ein Schwanenschrei (vv. 10–15).

Digtningen skabes – som i kabbalaen – gennem udsigelsen af ordet fra intet; den digteriske skabelse er derved både en bekræftelse og ophævelse af intetheden. Selve skaberkraften, skabelsens mulighed – det ufødtes rene potentialitet – forstås ikke som noget aktuelt værende (er derfor en form for intet), men udgør selve mulighedsbetingelsen for at der overhovedet kan gives noget værende (der herved ophæver intetheden). Den rene væren (livet) og den rene intethed (døden), begyndelsen og enden, livskimet og universet, bindes sammen af det ufødte, hvis ur-lys (*Urlicht*) naturligvis er en allusion til den guddommelige skabelse: «Der blive Lys»

(*Første Mosebog* 1, 3). Som Gud skabte skabningen og det skabte af kærlighed, således går digterens kærlighed til det ufødte og de ufødte forud for ethvert værk, enhver skabelse eller frembringelse. Den ufødte eller de ufødte er hos Sachs en trope, der anskueliggør digtningens rum imellem fødsel og død, hymne og elegi, samt potentialitet og aktualitet. Nelly Sachs' værk er en legemliggørelse af dette svaneskrig (*Schwanenschrei*), hvis skønhed på elegisk vis er betinget af konfrontationen med døden og tilintetgørelsen, men som alligevel på hymnisk vis ophæver dem i en besværgelse af en ukuelig kærlighedsskaberkraft.

Digteren er de ufødtes vogter.

Litteratur

- Agamben, Giorgio 2003. Bartleby eller om kontingens. I *Op-hold: Giorgio Agambens litteraturfilosofi* (red. Stefan Iversen, Henrik Skov Nielsen & Dan Ringgaard). København.
- Agamben, Giorgio 1999. On Potentiality. I *Potentialities: Collected Essays in Philosophy* (red. Daniel Heller-Roazen). Stanford.
- Agamben, Giorgio 1999. The Passion of Facticity. I *Potentialities: Collected Essays in Philosophy* (red. Daniel Heller-Roazen). Stanford.
- Aristoteles 1995. *Den nikomacheiske etik* (overs. Niels Møller). Frederiksberg.
- Aristoteles 1968. *The Metaphysics* (The Loeb Classical Library, overs. Hugh Tredennick). London.
- Aristoteles 1968. *The Nicomachean Ethics* (The Loeb Classical Library, overs. H. Rackham). London.
- Aristoteles 1995. *Poetics* (The Loeb Classical Library, overs. Stephen Halliwell). London.
- Aristoteles 2008. *Poetikken* (overs. Niels Henningsen). Frederiksberg.
- Backman, Jussi 2003. Motivationen i livet: *Kinesis og Lebensbewegtheit*. I *Den unge Heidegger* (red. Dan Zahavi, Søren Overgaard & Thomas Schwarz Wentzer). København.
- Christensen, Inger 1998. *Samlede digte*. København.
- Frostenson, Katarina 2001. Vågen är en hand. Om Nelly Sachs diktning. I *Bokstäverna jag färdas i: En antologi om Nelly Sachs* (red. Anders Olsson). Stockholm.
- Heidegger, Martin 1981. *Aristoteles, Metaphysik ? 1–3: Von Wesen und Wirklichkeit der Kraft* (Gesamtausgabe 33). Frankfurt am Main.
- Heidegger, Martin 2004. Brief über den Humanismus. I *Wegmarken*. Frankfurt am Main.
- Heidegger, Martin 1952. Der Spruch des Anaximander. I *Holzwege*. Frankfurt am Main.
- Heidegger, Martin 1959. ... dichterisch wohnet der Mensch ... I *Vorträge und Aufsätze*. Tübingen.
- Heidegger, Martin 2004. *Et brev om 'humanismen'* (overs. Søren Gosvig Olesen & Karin Wolgast). København.
- Heidegger, Martin 2002. *Grundbegriffe der aristotelischen Philosophie* (Gesamtausgabe 18). Frankfurt am Main.
- Heidegger, Martin 2003. *Kunstværkets oprindelse* (overs. Jakob Malling Lambert). København.
- Heidegger, Martin 2005. Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles (Anzeige der hermeneutischen Situation). I *Phänomenologische Interpretationen ausgewählter Abhandlungen des Aristoteles zur Ontologie und Logik* (Gesamtausgabe 62). Frankfurt am Main.
- Heidegger, Martin 2007. *Væren og tid* (overs. Christian Rud Skovgaard). Århus.
- Heidegger, Martin 1997. *Was heißt Denken?* Tübingen.
- Heidegger, Martin 1987. *Zolliker Seminare: Protokolle, Zwiegespräche, Briefe*. Frankfurt am Main.
- Janss, Christian & Christian Refsum 2005. *Lyrikkens liv: Innføring i diktlesning*. Oslo.
- Johansen, Jørgen Dines 2004. Om definition af litteratur. I *Edda* 104/2.
- Olsson, Anders 2013. Aching Through: Nelly Sachs's Poetics of Exile'. I *Language of Exile: Migration and Multilingualism in the Twentieth-Century Literature*. Oxford.
- Olsson, Anders 2001. En bok av sand. Nelly Sachs och Paul Celan'. I *Bokstäverna jag färdas i: En antologi om Nelly Sachs* (red. Anders Olsson). Stockholm.
- Rospert, Christine 2004. *Poetik einer Sprache der Toten: Studien zum Schreiben von Nelly Sachs*. Bielefeld.
- Sachs, Nelly 1984. *Briefe* (red. Ruth Dunesen & Helmut Müssener). Frankfurt am Main.
- Sachs, Nelly 1977. *Gedichte* (red. Hilde Domin). Frankfurt am Main.
- Sachs, Nelly 2010. *Werke 1: Gedichte 1940–1950* (red. Matthias Weichelt). Berlin.
- Sachs, Nelly 2010. *Werke 2: Gedichte 1951–1970* (red. Matthias Weichelt). Berlin.
- Sachs, Nelly 2010. *Werke 4: Prosa und Übertragungen* (red. Aris Fioretos). Berlin.
- Schweizer, Erika 2005. *Geistliche Geschwisterschaft: Nelly Sachs und Simone Weil – ein theologischer Diskurs*. Tübingen.
- Sidney, Philip 1963. *The Prose Works of Sir Philip Sidney* 3 (red. Albert Feuillerat). Cambridge.

Noter

- 1 For Heideggers forhold til Aristoteles og potentialitetsbegrebet, jf. Jussi Backman: 'Motivationen i livet: *Kinesis og Lebensbewegtheit*' (*Den unge Heidegger*; red. Dan Zahavi,

- Søren Overgaard & Thomas Schwarz Wentzer, København 2003 og Thomas Sheehan: 'Heidegger's Interpretation of Aristotle: *Dynamis and Ereignis*' (*Philosophy Research Archives* 4/4, 1979).
- 2 Jf. Jussi Backman 'Motivationen i livet: *Kinesis og Lebensbewegtheit*', pp. 31 & 54 n5.
  - 3 En gennemgribende, kritisk udredning af Agambens potentialitetstænkning ligger uden for dette arbejdes ramme. Vi henviser i stedet til Jørn Erslev Andersens 'Potentialitet som sådan?' (*Livs-form: Perspektiver i Giorgio Agambens filosofi*; red Mikkel Bolt & Jacob Lund Pedersen, Århus 2005 samt Leland de la Durantayes *Giorgio Agamben: A Critical Introduction* (Stanford 2009).
  - 4 For en studie i Agambens litteratursyn, se William Watkins: *The Literary Agamben: Adventures in Logopoiesis*, London 2010.
  - 5 For Nelly Sachs' begreb om *Durchschmerzungen*, se Anders Olssons 'Aching Through' (særligt pp. 227–230).
  - 6 Citeret efter Aris Fioretos' efterskrift til Nelly Sachs' *Werke 1: Gedichte 1940–1950* (p. 214).
  - 7 Folke Bernadotte blev kendt for sit arbejde med at forhandle omkring 31.000 fanger (heriblandt mange jøder) fri fra de tyske koncentrationslejre under Anden Verdenskrig. Efter krigen arbejdede han som hovedmægler for FN i Palæstina i 1948, for at der sammen med den jødiske stat Israel også skulle være en palæstinensisk stat, at Jerusalem skulle have særstatus, og at palæstinensiske flygtninge skulle kunne vende tilbage eller kompenseres. Den zionistiske gruppe så med så stor alvor på dette, at hans liv – på trods af at han tidligere frelst tusinder af jøder under krigen – ikke længere stod til at redde. Da Lechi-gruppens ansvarlige medlemmer, Matiyahu Scmulevich og Nathan Yellin-Mor, blev erklæret skyldige, blev de efterfølgende benådet af premierminister David Ben-Gurion, og samtidigt blev Nathan Yellin-Mor valgt til Knesset i 1949–51. Yderligere 266 Stern-terrorister siges at have været anholdt i forbindelse med mordet og derefter løsladt uden sigtelse. Mindre end et halvt år efter likvideringen af Bernadotte (d. 17. september 1948) gav Israel (d. 14. februar 1949) generalamnesti til Lechi-gruppens medlemmer. I 1980 skabte Israel 'Lechi-ordenen', der blev givet til tidligere medlemmer af Lechibevægelsen som hædrende anerkendelse 'for militær tjeneste til etableringen af staten Israel'. Lederen af Sternbanden (som den også blev kaldt) var Yitzhak Shamir, som senere ledede sikkerhedstjenesten Mossad og som i 1970'erne blev udenrigsminister og senere statsminister for Israel (1983–1984 og 1986–1992).